

187 Das Wort ist einem späten und eigentümlich überlieferten Gedicht Hölderlins entnommen. Es beginnt: „In lieblicher Bläue blühet mit dem metallenen Dache der Kirchturm...“ (Stuttg. Ausg. 2, 1 S. 372 ff.; Hellingrath VI S. 24 ff.) Damit wir das Wort „...dichterisch wohnet der Mensch...“ recht hören, müssen wir es bedachtsam dem Gedicht zurückgeben. Darum bedenken wir das Wort. Wir klären die Bedenken, die es so gleich erweckt. Denn sonst fehlt uns die freie Bereitschaft, dem Wort dadurch zu antworten, daß wir ihm folgen.

„... dichterisch wohnet der Mensch...“ Daß Dichter bisweilen dichterisch wohnen, ließe sich zur Not vorstellen. Wie soll jedoch „der Mensch“, dies meint: jeder Mensch und ständig dichterisch wohnen? Bleibt nicht alles Wohnen unverträglich mit dem Dichterischen? Unser Wohnen ist von der Wohnungsnot bedrängt. Selbst wenn es anders wäre, unser heutiges Wohnen ist gehetzt durch die Arbeit, unstat durch die Jagd nach Vorteil und Erfolg, behext durch den Vergnügungs- und Erholungsbetrieb. Wo aber im heutigen Wohnen noch Raum bleibt für das Dichterische und abgesparte Zeit, vollzieht sich, wenn es hoch kommt, eine Beschäftigung mit dem Schönegeistigen, sei dieses geschrieben oder gesendet. Die Poesie wird entweder als ein verspieltes Schmachten und Verflattern ins Unwirkliche verleugnet und als Flucht in die Idylle verneint, oder man rechnet die Dichtung zur Literatur. Deren Geltung wird mit dem Maßstab der jeweiligen Aktualität abgeschätzt. Das Aktuelle seinerseits ist durch die Organe der öffentlichen zivilisatorischen Meinungsbildung gemacht und gelenkt. Einer ihrer Funktionäre, das heißt Antreiber und Getriebener zugleich, ist der literarische Betrieb. Dichtung kann so nicht anders erscheinen denn als Literatur. Wo sie gar bildungsmäßig und wissenschaftlich betrachtet wird, ist sie Gegenstand der Literaturhistorie. Abendländische Dichtung läuft unter dem Gesamttitel „Europäische Literatur“.

188 Wenn nun aber die Dichtung zum voraus ihre einzige Existenzform im Literarischen hat, wie soll da menschliches Wohnen auf das Dichterische gegründet werden? Das Wort, der Mensch wohne dichterisch, stammt denn auch nur von einem Dichter und zwar von jenem, der, wie man hört, mit dem Leben nicht fertig wurde. Die Art der Dichter ist es, das Wirkliche zu übersehen. Statt zu wirken, träumen sie. Was sie machen, ist nur eingebildet. Einbildungen sind lediglich gemacht. Mache heißt griechisch Ποίησις. Das Wohnen des Menschen soll Poesie und poetisch sein? Dies kann doch nur annehmen, wer abseits

Tato slova pocházejí z pozdní a zvláštním způsobem dochované Hölderlinovy básně, jež začíná: „V rozmilé modři kvete kovovou střechou kostelní věž...“ (vyd. Stuttg. 2.1, str. 372 n.; Hellingrath VI str. 24 n.). Abychom správně uslyšeli Hölderlinovo „... básnický bydlí člověk...“, musíme jeho slova uvážlivě vrátit básni. Budeme proto o nich uvažovat. Vyjasníme si, co se nám na nich hned zdálo napováženou. Neboť jinak nebudeme dostatečně uvolnění a připraveni jim odpovídat, tím totiž, že bychom je následovali.

„... básnický bydlí člověk...“ Že básníci občas bydlí básnický, lze si konec konců ještě představit. Ale jak má básnický bydlet „člověk“, to znamená: každý člověk a stále? Cožpak není právě bydlení s básněním neslučitelné? Na naše bydlení doléhá bytová nouze. A i kdyby jí snad nebylo, je naše dnešní bydlení štváno prací, téká ve spěchu za prospěchem a úspěchem, propadá svodům zábavního průmyslu a rekreační mašinérie. A tam, kde v dnešním bydlení zbývá ještě pro básnění prostor a kde si lze pro ně vyšetřit čas, obíráme se estetickým, ať už v knihách či ve sdělovacích prostředcích. Poesie je buď zapírána jako marné prahnutí zbloudivší do neskutečna a odmítána jako útek do idylly, anebo se básnictví řadí k literatuře. Jeho platnost se hodnotí měřítkem aktuality. A co je aktuální, to zase stanovují a řídí civilizátorské orgány tvorby veřejného mínění. Jedním z jejich funkcionářů, to znamená pohaněčem a štvancem zároveň, je literární provoz. Básnictví se tak nemůže jevit jinak než jako literatura. A tam, kde se básnictví někdy dokonce i zkoumá a kde se na ně pohlíží jako na součást vzdělání, je předmětem literární historie. Západní básnictví tak existuje pod souborným titulem „evropská literatura“.

Stanovíme-li však již předem, že jedinou formou básnictví je literatura, jak má tvořit základy lidského bydlení? Slova, která říkají, že člověk bydlí básnický, pocházejí ostatně také jen od básníka, a to, jak slyšíme, od básníka, který si s životem nevěděl příliš rady. Básníci přece skutečnost přehlížejí. Místo aby jednali, sní. To, co dělají, je pouhá fantazie. A výtvoři fantazie jsou právě jen výtvoři. Takové tvoření se řecky nazývá ποιησις. A lidské bydlení že má být poezie a poetické? To se přece může domnívat jen ten, kdo stojí

vom Wirklichen steht und nicht sehen will, in welchem Zustand das heutige geschichtlich-gesellschaftliche Leben der Menschen – die Soziologen nennen es das Kollektiv – sich befindet.

189 Doch ehe wir in so grober Weise Wohnen und Dichten für unvereinbar erklären, mag es gut sein, nüchtern auf das Wort des Dichters zu achten. Es spricht vom Wohnen des Menschen. Es beschreibt nicht Zustände des heutigen Wohnens. Es behauptet vor allem nicht, Wohnen bedeute das Innehaben einer Wohnung. Es sagt auch nicht, das Dichterische erschöpfe sich im unwirklichen Spiel der poetischen Einbildungskraft. Wer also unter den Nachdenklichen möchte sich dann anmaßen, bedenkenlos und von einer etwas fragwürdigen Höhe herab zu erklären, das Wohnen und das Dichterische seien unverträglich? Vielleicht vertragen sich beide. Mehr noch. Vielleicht trägt sogar das eine das andere, so nämlich, daß dieses, das Wohnen, in jenem, dem Dichterischen, beruht. Wenn wir freilich solches vermuten, dann ist uns zugemutet, das Wohnen und das Dichten aus ihrem Wesen zu denken. Sperren wir uns gegen diese Zumutung nicht, dann denken wir das, was man sonst die Existenz des Menschen nennt, aus dem Wohnen. Damit lassen wir allerdings die gewöhnliche Vorstellung vom Wohnen fahren. Nach ihr bleibt das Wohnen nur eine Verhaltensweise des Menschen neben vielen anderen. Wir arbeiten in der Stadt, wohnen jedoch außerhalb. Wir sind auf einer Reise und wohnen dabei bald hier, bald dort. Das so gemeinte Wohnen ist stets nur das Innehaben einer Unterkunft.

Wenn Hölderlin vom Wohnen spricht, schaut er den Grundzug des menschlichen Daseins. Das „Dichterische“ aber erblickt er aus dem Verhältnis zu diesem wesentlich verstandenen Wohnen.

Dies bedeutet freilich nicht, das Dichterische sei nur eine Verzierung und eine Zugabe zum Wohnen. Das Dichterische des Wohnens meint auch nicht nur, das Dichterische komme auf irgendeine Weise bei allem Wohnen vor. Vielmehr sagt das Wort: „...dichterisch wohnt der Mensch...“: das Dichten läßt das Wohnen allererst ein Wohnen sein. Dichten ist das eigentliche Wohnenlassen. Allein wodurch gelangen wir zu einer Wohnung? Durch das Bauen. Dichten ist, als Wohnenlassen, ein Bauen.

So stehen wir vor einer doppelten Zumutung: einmal das, was man die Existenz des Menschen nennt, aus dem Wesen des Wohnens zu denken; zum anderen das Wesen des Dichtens als Wohnenlassen, als ein, vielleicht sogar als *das* ausgezeichnete Bauen zu denken. Suchen wir das Wesen der Dichtung nach der jetzt genannten Hinsicht, dann gelangen wir in das Wesen des Wohnens.

stranou skutečnosti a kdo nechce vidět, v jakém stavu je dnešní dějinný život společnosti – kolektivu, jak říkají sociologové.

Ale dříve než bydlení a básnění prohlásíme takto hrubě za navzájem neslučitelné, bylo by asi dobré obrátit svou pozornost strážlivě k slovům básníka. Jeho slova mluví o bydlení člověka. Nepopisují stav dnešního bydlení. A zejména netvrdí, že bydlet znamená mít obydlí. Ani neříkají, že všechno básnické se vyčerpává neskutečnou hrou poetické obrazotvornosti. Kdo z těch, kteří kráčejí ve stopách myšlení, by si tedy bez rozpaků a z dosti pochybné výše troufal prohlásit, že bydlení je s básněním neslučitelné? Možná, že se spolu snesou. Ba ještě více. Možná, že dokonce jedno druhé nese, a to tak, že to první, bydlení, spočívá na tom druhém, na básnění. Jestliže ovšem něco takového tušíme, pak se od nás očekává, že bydlení a básnění budeme myslet z jejich bytnosti. Jestliže se tomuto očekávání neuzavřeme, pak to, co se jinak nazývá existence člověka, budeme myslet z bydlení. Tím ovšem upustíme od obvyklé představy bydlení. Podle ní je bydlení jedním z mnoha dalších způsobů chování člověka. Pracujeme ve městě, bydlíme na venkově. Jsme na cestách a při tom jednou bydlíme tu, podruhé onde. Míjíme-li bydlení tímto způsobem, neznamená to ještě nic jiného než jenom mít přístřeší.

Když mluví o bydlení Hölderlin, má před očima základní rys lidského pobytu. A „básnění“ zahlédá ve vztahu k tomuto bytostně pochopenému bydlení.

To samozřejmě neznamená, že básnění je pouze okrasa a přívazek bydlení. Ani se básnickostí bydlení nemyslí jen to, že všechno bydlení je básněním nějak provázeno. Říká se tu spíše: „... básnický bydlí člověk...“: teprve básnění nechává bydlení být bydlením. Básnění je to, co nechává člověka bydlet ve vlastním smyslu. Avšak jak nabýváme obydlí? Budováním. Básnění – jako to, co nechává bydlet – je budování.

Máme tedy splnit dvojí očekávání: předně, že budeme myslet to, co se nazývá existencí člověka, z bytnosti bydlení; za druhé, že budeme myslet bytnost básnění jako to, co nechává bydlet, tedy jako budování, dokonce snad právě jako budování vůbec. Budeme-li hledat bytnost básnictví s ohledem na to, co bylo právě řečeno, dobereme se bytnosti bydlení.

Allein woher haben wir Menschen die Auskunft über das Wesen des Wohnens und des Dichtens? Woher nimmt der Mensch überhaupt den Anspruch, in das Wesen einer Sache zu gelangen? Der Mensch kann diesen Anspruch nur dorthin nehmen, von woher er ihn empfängt. Er empfängt ihn aus dem Zuspruch der Sprache. Freilich nur dann, wenn er und solange er das eigene Wesen der Sprache schon achtet. Indessen rast ein zügelloses, aber zugleich gewandtes Reden und Schreiben und Senden von Gesprochenem rings um den Erdball. Der Mensch gebärdet sich, als sei er Bildner und Meister der Sprache, während doch sie die Herrin des Menschen bleibt. Wenn dieses Herrschaftsverhältnis sich umkehrt, dann verfällt der Mensch auf seltsame Machenschaften. Die Sprache wird zum Mittel des Ausdrucks. Als Ausdruck kann die Sprache zum bloßen Druckmittel herabsinken. Daß man auch bei solcher Benutzung der Sprache noch auf die Sorgfalt des Sprechens hält, ist gut. Dies allein hilft uns jedoch nie aus der Verkehrung des wahren Herrschaftsverhältnisses zwischen der Sprache und dem Menschen. Denn eigentlich spricht die Sprache. Der Mensch spricht erst und nur, insofern er der Sprache entspricht, indem er auf ihren Zuspruch hört. Unter allen Zusprüchen, die wir Menschen von uns her mit zum Sprechen bringen dürfen, ist die Sprache der höchste und der überall erste. Die Sprache winkt uns zuerst und dann wieder zuletzt das Wesen einer Sache zu. Dies heißt jedoch nie, daß die Sprache in jeder beliebig aufgegriffenen Wortbedeutung uns schon mit dem durchsichtigen Wesen der Sache geradehin und endgültig wie mit einem gebrauchsfertigen Gegenstand beliebt. Das Entsprechen aber, worin der Mensch eigentlich auf den Zuspruch der Sprache hört, ist jenes Sagen, das im Element des Dichtens spricht. Je dichtender ein Dichter ist, um so freier, das heißt um so offener und bereiter für das Unvermutete ist sein Sagen, um so reiner stellt er sein Gesagtes dem stets bemühteren Hören anheim, um so ferner ist sein Gesagtes der bloßen Aussage, über die man nur hinsichtlich ihrer Richtigkeit oder Unrichtigkeit verhandelt.

„...dichterisch, wohnt der Mensch...“

sagt der Dichter. Wir hören das Wort Hölderlins deutlicher, wenn wir es in das Gedicht zurücknehmen, dem es entstammt. Zunächst hören wir nur die zwei Verszeilen, aus denen wir das Wort herausgelöst und dadurch beschnitten haben. Sie lauten:

„Voll Verdienst, doch dichterisch, wohnt  
Der Mensch auf dieser Erde.“

Der Grundton der Verse schwingt im Wort „dichterisch“. Dieses ist nach zwei Seiten herausgehoben: durch das, was ihm vorausgeht, und durch das, was ihm folgt.

Avšak odkud my, lidé, víme o bytnosti bydlení a básnění? Odkud člověk vůbec bere nárok dospívat k bytnosti nějaké věci? Tento nárok může člověk brát pouze odtud, odkud jej dostává. Dostává jej z náповědi řeči. Ovšem jen tehdy, když a pokud již dbá vlastní bytnosti řeči. Zatím však po celé zeměkouli třeští bezuzdné, ale zároveň obratné přednášení, psaní a vysílání řeči všeho druhu. Člověk se tváří, jako by byl tvůrcem a mistrem řeči, zatímco je to přece ona, která vládne člověku. Když se tento vztah převrátí, upadá člověk do zvláštní léčky. Řeč se stává prostředkem výrazu. Jako výraz může řeč poklesnout na pouhý nástroj ovlivňování. Že se i při takovém používání řeči dbá pečlivého vyjadřování, je dobře. To samo nám však nikdy nepomůže vybědnout ze situace, kdy je převrácen pravý poměr mezi řečí a člověkem. Neboť to, co ve vlastním smyslu promlouvá, je řeč. Člověk mluví až tehdy, a pouze tehdy, když odpovídá řeči, poslouchaje její náповědi. Ze všech náповědí, které můžeme my sami jako lidé přivést ke slovu, je nejvyšší a vůbec první právě řeč. Řeč je to první a nakonec i to poslední, co nám svým pokynem přibližuje bytnost věci. To ovšem v žádném případě neznamená, že nám řeč již v každém namátkou vybraném slovním významu poskytuje průhlednou bytnost věci přímo a s konečnou platností jako předmět připravený k použití. Oním odpovídáním, v němž člověk ve vlastním smyslu naslouchá náповědi řeči, je vyslovování slova, které mluví v živlu básnění. Čím je básník básnivější, tím je jeho slovo svobodnější, to znamená otevřenější a připravenější přijmout netušené – tím čistěji poroučí básník svoji zvěst stále usilovnějšimu naslouchání a tím více se to, co říká, vzdaluje pouhé výповědi, u níž nám jde jen o správnost nebo nesprávnost.

„... básnický bydlí člověk...“

říká básník. Hölderlinova slova uslyšíme zřetelněji, navrátíme-li je básni, z níž pocházejí. Vyslechněme zprvu jen ty dva verše, z nichž jsme tato slova vytrhli, a tím je oklestili. Zní takto:

„Pln zásluh, leč přece básnický bydlí  
Člověk na této zemi.“

Základní tón veršů zaznívá nejsilněji ve slově „básnický“. Toto slovo je vyzdvíženo ze dvou stran: jednak tím, co mu předchází, jednak tím, co po něm následuje.

Voraufl gehen die Worte: „Voll Verdienst, doch...“ Das klingt beinahe so, als brächte das folgende Wort „dichterisch“ eine Einschränkung in das verdienstvolle Wohnen des Menschen. Allein es ist umgekehrt. Die Einschränkung wird durch die Wendung „Voll Verdienst“ genannt, dem wir ein „zwar“ hinzudenken müssen. Der Mensch macht sich zwar bei seinem Wohnen vielfältig verdient. Denn der Mensch pflegt die wachstümlichen Dinge der Erde und hegt das ihm Zugewachsene. Pflegen und Hegen (colere, cultura) ist eine Art des Bauens. Der Mensch bebaut jedoch nicht nur das, was von sich aus ein Wachstum entfaltet, sondern er baut auch im Sinne des aedificare, indem er solches errichtet, was nicht durch Wachstum entstehen und bestehen kann. Gebautes und Bauten in diesem Sinne sind nicht nur die Gebäude, sondern alle Werke von Hand und durch Verrichtungen des Menschen. Doch die Verdienste dieses vielfältigen Bauens füllen das Wesen des Wohnens nie aus. Im Gegenteil: sie verwehren dem Wohnen sogar sein Wesen, sobald sie lediglich um ihretwillen erjagt und erworben werden. Dann zwingen nämlich die Verdienste gerade durch ihre Fülle überall das Wohnen in die Schranken des genannten Bauens ein. Dieses befolgt die Erfüllung der Bedürfnisse des Wohnens. Das Bauen im Sinne der bäuerlichen Pflege des Wachstums und des Errichtens von Bauten und Werken und des Herrichtens von Werkzeugen ist bereits eine Wesensfolge des Wohnens, aber nicht sein Grund oder gar seine Gründung. Diese muß in einem anderen Bauen geschehen. Das gewöhnlich und oft ausschließlich betriebene und darum allein bekannte Bauen bringt zwar die Fülle der Verdienste in das Wohnen. Doch der Mensch vermag das Wohnen nur, wenn er schon in anderer Weise gebaut hat und baut und zu bauen gesonnen bleibt.

„Voll Verdienst (zwar), doch dichterisch, wohnt der Mensch...“. Dem folgen im Text die Worte: „auf dieser Erde“. Man möchte diesen Zusatz für überflüssig halten; denn wohnen heißt doch schon: Aufenthalt des Menschen auf der Erde, auf „dieser“, der sich jeder Sterbliche anvertraut und ausgesetzt weiß.

Allein wenn Hölderlin zu sagen wagt, das Wohnen der Sterblichen sei dichterisch, dann erweckt dies, kaum gesagt, den Anschein, als reiße das „dichterische“ Wohnen die Menschen gerade von der Erde weg. Denn das „Dichterische“ gehört doch, wenn es als das Poetische gilt, in das Reich der Phantasie. Dichterisches Wohnen überfliegt phantastisch das Wirkliche. Dieser Befürchtung begegnet der Dichter, indem er eigens sagt, das dichterische Wohnen sei das Wohnen „auf dieser Erde“. Hölderlin bewahrt so das „Dichterische“ nicht nur vor einer naheliegenden Mißdeutung, sondern er weist durch die Beifügung der Worte „auf dieser Erde“ eigens in das Wesen des Dichtens. Dieses überfliegt und

Předcházejí slova: „Pln zásluh, leč přece...“ Zní to bezmála tak, jako by následující slovo „básnický“ vnašelo do záslužného bydlení člověka nějaké omezení. Je tomu však opačně. Omezení vyjadřuje obrat „Pln zásluh“, před který si musíme doplnit „sice“. Člověk se sice při svém bydlení hojně zasloužil; neboť je to člověk, kdo pěstuje věci, jimž dává země růst, a kdo pečuje o to, co vyrostlo. Pečování a pěstění (colere, cultura) je druhem budování. Člověk ovšem nebuduje jen v tom smyslu, že obdělává to, co roste samo ze sebe, nýbrž buduje i ve smyslu aedificare, když staví to, co samo vyrůst a trvat nemůže. V tomto smyslu jsou vybudovány a postaveny nejen budovy, nýbrž všechno dílo lidských rukou a člověka vůbec. Avšak zásluhy tohoto rozmanitého budování nikdy nenaplní bytnost bydlení. Naopak: zabraňují dokonce bydlení, aby bylo tím, čím bytostně jest, jakmile tyto zásluhy lovíme a získáváme pouze kvůli nim samým. Ty pak totiž právě svou hojností vnucují bydlení všude do mezí zmíněného budování. Toto budování chce splnit potřeby bydlení. Budování ve smyslu rolníkovy péče o rostlinstvo, zřizování staveb a ostatních děl i pořizování nástrojů, to vše již bytostně z bydlení vyplývá, není však jeho důvodem, či dokonce tím, na čem je bydlení založeno. K takovému založení musí dojít v budování jiného druhu. Obvyklé a často výlučně provozované, a proto jediné známé budování naplňuje sice bydlení hojností zásluh. Avšak bydlení je člověk schopen jenom tenkrát, když již vybuvoval, buduje a setrvává v předsevzetí budovat jinak.

„Pln zásluh (sice), leč přece básnický bydlí člověk...“ A pak pokračuje text slovy: „na této zemi“. Tento dodatek by bylo možno prohlásit za zbytečný, neboť bydlet již přece znamená: zdržovat se na zemi, na „této zemi“, jíž se každý smrtelník cítí svěřen a vydán.

Avšak odvažuje-li se Hölderlin říci, že bydlení smrtelníků je básnické, pak to, sotva vyřčeno, budí zdání, jako by „básnické“ bydlení lidí právě od země odtrhávalo. Neboť „básnické“, platí-li za něco poetického, patří přece do říše fantazie. Na křídlech fantazie odpoutává se básnické bydlení od skutečnosti. Této obavě čelí básník, když výslovně říká, že básnické bydlení je bydlení „na této zemi“. Hölderlin tak nejen chrání ono „básnické“ před případným chybným výkladem, nýbrž připojením slov „na této zemi“ výslovně poukazuje k bytnosti básně. Básně nevlétá nad zem a nepřekra-

übersteigt die Erde nicht, um sie zu verlassen und über ihr zu schweben. Das Dichten bringt den Menschen erst auf die Erde, zu ihr, bringt ihn so in das Wohnen.

„Voll Verdienst, doch dichterisch, wohnet  
Der Mensch auf dieser Erde.“

193 Wissen wir jetzt, inwiefern der Mensch dichterisch wohnt? Wir wissen es noch nicht. Wir geraten sogar in die Gefahr, von uns aus Fremdes in das dichtende Wort Hölderlins hineinzudenken. Denn Hölderlin nennt zwar das Wohnen des Menschen und sein Verdienst, aber er bringt das Wohnen doch nicht, wie es vorhin geschah, in den Zusammenhang mit dem Bauen. Er spricht nicht vom Bauen, weder im Sinne des Hegens, Pflagens und Errichtens, noch so, daß er gar das Dichten als eine eigene Art des Bauens vorstellt. Hölderlin sagt demnach vom dichterischen Wohnen nicht das gleiche wie unser Denken. Trotzdem denken wir das Selbe, was Hölderlin dichtet.

Hier gilt es freilich, Wesentliches zu beachten. Eine kurze Zwischenbemerkung ist nötig. Das Dichten und das Denken begegnen sich nur dann und nur so lange im selben, als sie entschieden in der Verschiedenheit ihres Wesens bleiben. Das selbe deckt sich nie mit dem gleichen, auch nicht mit dem leeren Einerlei des bloß Identischen. Das gleiche verlegt sich stets auf das Unterschiedlose, damit alles darin übereinkomme. Das selbe ist dagegen das Zusammengehören des Verschiedenen aus der Versammlung durch den Unterschied. Dasselbe läßt sich nur sagen, wenn der Unterschied gedacht wird. Im Austrag des Unterschiedenen kommt das versammelnde Wesen des selben zum Leuchten. Das selbe verbannt jeden Eifer, das Verschiedene immer nur in das gleiche auszugleichen. Das selbe versammelt das Unterschiedene in eine ursprüngliche Einigkeit. Das gleiche hingegen zerstreut in die fade Einheit des nur einförmig Einen. Hölderlin wußte auf seine Art von diesen Verhältnissen. Er sagt in einem Epigramm, das die Überschrift trägt: „Wurzel alles Übels“ das folgende:

„Einig zu seyn, ist göttlich und gut; woher ist die Sucht denn  
Unter den Menschen, daß nur Einer und Eines nur sei?“

(Stuttg. Ausg. I,1 S.305)

Wenn wir dem nachdenken, was Hölderlin über das dichterische Wohnen des Menschen dichtet, vermuten wir einen Weg, auf dem wir durch das verschieden Gedachte hindurch uns demselben nähern, was der Dichter dichtet.

194 Doch was sagt Hölderlin vom dichterischen Wohnen des Menschen? Wir suchen die Antwort auf die Frage, indem wir auf die Verse 24 bis

čuje ji, aby ji opouštělo a vznášelo se nad ní. Básnění přivádí teprve člověka na zem, vede ho k ní, a tak ho uvádí k bydlení.

„Pln zásluh, leč přece básnický bydlí  
Člověk na této zemi.“

193 Víme nyní, nakolik bydlí člověk básnický? To ještě nevíme. Ocitáme se dokonce v nebezpečí, že právě svým myšlením vneseme do básnického slova Hölderlinova něco cizího. Neboť Hölderlin sice jmenuje bydlení člověka a jeho zásluhy, neuvádí však bydlení do souvislosti s budováním, jak jsme to v předcházejícím učinili my. Nemluví o budování ani ve smyslu pečování, pěstování a stavění, ani tak, že by básnění dokonce vydával za nějaký zvláštní způsob budování. Hölderlin tedy nemluví o básnickém bydlení stejně jako naše myšlení. Přesto však myslíme totéž, co Hölderlin básní.

Zde je ovšem třeba všimnout si něčeho bytostně důležitého. Musíme vsunout krátkou poznámku. Básnění a myšlení se jen tehdy a jen potud setkávají v tomtéž, pokud rozhodně zůstávají ve své bytnosti rozdílné. „Totéž“ se nikdy nekryje se „stejným“, ani s prázdnou stejností pouze identického. U stejného záleží vždy na bezrozdílnosti, v níž má spolu všechno vzájemně souhlasit. Totéž znamená naproti tomu soupatřičnost různého vyplývající z jeho shromáždění skrze rozdíl. Totéž lze říkat jen tehdy, je-li myšlen rozdíl. Ve výtěžku z vydržení rozdílného zasvitá shromažďující bytování téhož. Totéž dává výhost vši horlivé snaze nivelizovat různé stále jen jako stejné. Totéž shromažďuje rozdílné do původní jednotnosti. Stejně naproti tomu rozptyluje do fádni jednoty stále jen jednoho. Hölderlin o těchto vztazích svým způsobem věděl. V epigramu nadepsaném „Kořen všeho zla“ říká:

„Zajedno být, to' božské a dobré; odkud pak tedy  
Vášeň ta lidská, že pouze jeden a jen jedno jest?“

(Stuttg. vyd. I, 1, str. 305)

Zamyslíme-li se nad tím, co Hölderlin básní o básnickém bydlení, vytušíme cestu, po níž se skrze rozdílně myšlené přiblížíme témuž, co básník básní.

Ale co tedy Hölderlin říká o básnickém bydlení člověka? Odpověď na tuto otázku budeme hledat tak, že vyslechneme verše 24-38

38 des genannten Gedichtes hören. Denn aus ihrem Bereich sind die beiden zunächst erläuterten Verse gesprochen. Hölderlin sagt:

„Darf, wenn lauter Mühe das Leben, ein Mensch  
Aufschauen und sagen: so  
Will ich auch seyn? Ja. So lange die Freundlichkeit noch  
Am Herzen, die Reine, dauert, misset  
Nicht unglücklich der Mensch sich  
Mit der Gottheit. Ist unbekannt Gott?  
Ist er offenbar wie der Himmel? Dieses  
Glaub' ich eher. Des Menschen Maaß ist 's.  
Voll Verdienst, doch dichterisch, wohnt  
Der Mensch auf dieser Erde. Doch reiner  
Ist nicht der Schatten der Nacht mit den Sternen,  
Wenn ich so sagen könnte, als  
Der Mensch, der heißet ein Bild der Gottheit.  
Giebt es auf Erden ein Maaß? Es giebt  
Keines.“

Wir bedenken nur wenig aus diesen Versen und zwar mit der einzigen Absicht, deutlicher zu hören, was Hölderlin meint, wenn er das Wohnen des Menschen ein „dichterisches“ nennt. Die ersten der gelesenen Verse (24 bis 26) geben uns einen Wink. Sie stehen in der Form einer zuversichtlich bejahten Frage. Diese umschreibt, was die bereits erläuterten Verse unmittelbar aussprechen: „Voll Verdienst, doch dichterisch; wohnt der Mensch auf dieser Erde.“ Hölderlin fragt:

„Darf, wenn lauter Mühe das Leben, ein Mensch  
Aufschauen und sagen: so  
Will ich auch seyn? Ja.“

195

Nur im Bezirk der bloßen Mühe ist der Mensch um „Verdienst“ bemüht. Er verschafft es sich da in Fülle. Aber dem Menschen ist zugleich gestattet, in diesem Bezirk, aus ihm her, durch ihn hindurch zu den Himmlischen aufzuschauen. Das Aufschauen durchgeht das Hinauf zum Himmel und verbleibt doch im Unten auf der Erde. Das Aufschauen durchmißt das Zwischen von Himmel und Erde. Dieses Zwischen ist dem Wohnen des Menschen zugemessen. Wir nennen jetzt die zugemessene Durchmessung, durch die das Zwischen von Himmel und Erde offen ist, die Dimension. Sie entsteht nicht dadurch, daß Himmel und Erde einander zugekehrt sind. Die Zukehr beruht vielmehr ihrerseits in der Dimension. Diese ist auch keine Erstreckung des gewöhnlich vorge-

citované básně. Neboť z jejich hájemství promluvíly oba verše, jež jsme začali objasňovat. Hölderlin praví:

„Smí, když život jest jenom únava, člověk 24  
Vzhlédnout a říci: tak 25  
Být chci i já? Ano. Dokud laskavost ještě 26  
Na srdci, Čistá, dlí, měří 27  
Ne nešťastně člověk 28  
Se božstvím. Zůstává neznám bůh? 29  
Je zřejmý jak nebe? Tomu 30  
Věřil bych spíše. Toť člověka měrou. 31  
Pln zásluh, leč přece básnický bydlí 32  
Člověk na této zemi. Však čistší 33  
Stín noci se všemi hvězdami není, 34  
Odvázím-li se to říci, než 35  
Člověk, jenž obrazem božství je zván. 36  
Je na zemi nějaká míra? Není 37  
žádná.“ 38

Uvážíme z těchto veršů jen něco málo, a to s jediným úmyslem: zřetelněji zaslechnout, co má Hölderlin na mysli, nazývá-li bydlení člověka „básnickým“. První verše, které zde čteme (24-26), nám dávají pokyn. Mají formu důvěryplného přitakání otázky. Tato otázka vyjadřuje opisem to, co verše vysvětlované na počátku vyslovily přímo: „Pln zásluh, leč přece básnický bydlí člověk na této zemi.“ Hölderlin se táže:

„Smí, když život jest jenom únava, člověk  
Vzhlédnout a říci: tak  
Být chci i já? Ano.“

Jen v okruhu pouhé námahy snaží se člověk dobýt si „zásluh“. A hojně si jich tu zjednává. Zároveň smí však člověk v tomto okruhu, z něho a skrze něj vzhlížet k nebešťanům. Vzhlédnutí prochází vzhůru k nebesům, a přece zůstává dole na zemi. Vzhlédnutí proměňuje ono „mezi“ mezi nebem a zemí. Toto „mezi“ je vyměřeno pro bydlení člověka. Nazveme nyní tento člověku vyměřený roz-měr, jehož procházením se otevírá ono „mezi“ mezi nebem a zemí, dimenzí. Dimenze nepochází z toho, že nebe a země jsou k sobě navzájem přivráceny. Přivrácení samo tkví v této dimenzi. Dimenze také není rozšířením běžné představy prostoru; neboť všechno pro-

195

stellten Raumes; denn alles Raumhafte bedarf als Eingeräumtes seinerseits schon der Dimension, d. h. dessen, worin es eingelassen wird.

Das Wesen der Dimension ist die gelichtete und so durchmeßbare Zumessung des Zwischen: des Hinauf zum Himmel als des Herab zur Erde. Wir lassen das Wesen der Dimension ohne Namen. Nach den Worten Hölderlins durchmißt der Mensch die Dimension, indem er sich an den Himmlischen mißt. Dieses Durchmessen unternimmt der Mensch nicht gelegentlich, sondern in solchem Durchmessen ist der Mensch überhaupt erst Mensch. Darum kann er diese Durchmessung zwar sperren, verkürzen und verunstalten, aber er kann sich ihr nicht entziehen. Der Mensch hat sich als Mensch immer schon an etwas und mit etwas Himmlischem gemessen. Auch Luzifer stammt vom Himmel. Darum heißt es in den folgenden Versen (28 bis 29): „Der Mensch misst sich...mit der Gottheit.“ Sie ist „das Maaß“, mit dem der Mensch sein Wohnen, den Aufenthalt auf der Erde unter dem Himmel, ausmißt. Nur insofern der Mensch sein Wohnen auf solche Weise vermißt, vermag er seinem Wesen gemäß zu *sein*. Das Wohnen des Menschen beruht im aufschauenden Vermessen der Dimension, in die der Himmel so gut gehört wie die Erde.

Die Vermessung vermißt nicht nur die Erde, γῆ, und ist darum keine bloße Geo-metrie. Sie vermißt ebensowenig je den Himmel, οὐρανός, für sich. Die Vermessung ist keine Wissenschaft. Das Vermessen ermißt das Zwischen, das beide, Himmel und Erde, einander zubringt. Dieses Vermessen hat sein eigenes μέτρον und deshalb seine eigene Metrik.

Die Vermessung des menschlichen Wesens auf die ihm zugemessene Dimension bringt das Wohnen in seinen Grundriß. Das Vermessen der Dimension ist das Element, worin das menschliche Wohnen seine Gewähr hat, aus der es währt. Das Vermessen ist das Dichterische des Wohnens. Dichten ist ein Messen. Doch was heißt Messen? Wir dürfen das Dichten, wenn es als Messen gedacht werden soll, offenbar nicht in einer beliebigen Vorstellung von Messen und Maß unterbringen.

Das Dichten ist vermutlich ein ausgezeichnetes Messen. Mehr noch. Vielleicht müssen wir den Satz: Dichten ist *Messen* in der anderen Betonung sprechen: *Dichten* ist Messen. Im Dichten ereignet sich, was alles Messen im Grunde seines Wesens ist. Darum gilt es, auf den Grundakt des Messens zu achten. Er besteht darin, daß überhaupt erst das Maß genommen wird, womit jeweils zu messen ist. Im Dichten ereignet sich das Nehmen des Maßes. Das Dichten ist die im strengen Sinne des Wortes verstandene Maß-Nahme, durch die der Mensch erst das Maß für die Weite seines Wesens empfängt. Der Mensch west als der Sterbliche. So heißt er, weil er sterben kann. Sterbenkönnen heißt: den Tod als Tod vermögen. Nur der Mensch stirbt – und zwar fortwährend, solange er auf dieser Erde weilt, solange er wohnt. Sein

storové již samo jako rozprostrané potřebuje dimenzi, tj. něco, v čem je zapuštěno.

Bytnost dimenze je prosvětlený, a tudíž průchodný výměr onoho „mezi“, onoho vzhůru k nebi jakožto dolů k zemi. Bytnost dimenze ponecháváme beze jména. Podle slov Hölderlinových proměřuje člověk dimenzi tím, že se měří nebeským. Toto proměřování nepodniká člověk jen příležitostně, nýbrž v takovém proměřování je člověk teprve vůbec člověkem. Proto sice může tomuto proměřování bránit, omezovat je a znetvořovat, ale nemůže se mu vymknout. Člověk se jako člověk vždy již poměřil něčím nebeským. I Lucifer pochází z nebe. Proto se v dalších verších (28-29) praví: „... měří... člověk se božstvím.“ Božství je „míra“, již člověk rozměřuje své bydlení, své zdržování se na zemi a pod nebem. Jen pokud člověk svoje bydlení tímto způsobem přeměřuje, je schopen přiměřeně své bytnosti *být*. Bydlení člověka záleží ve vzhlížejícím proměřování dimenze, do níž patří právě tak nebe jako země.

Poměrování neměří jenom zemi, γῆ, a není proto jen pouhou geo-metrií. Ani neměří jenom nebe, οὐρανός. Poměřování není věda. Takovým měřením se měří ono „mezi“, jež nebesa a zemi navzájem přivrací. Toto měření má svoje vlastní μέτρον, a tedy svou vlastní metriku.

Poměrování lidské bytnosti dimenzí, jež je mu vyměřena, dává půdorys jeho bydlení. Měření touto dimenzí je element, v němž lidské bydlení nachází trvalou záruku svého trvání. Toto měření je na bydlení tím básnickým. Básnění je měření. Co však zde znamená měřit? Máme-li básnění myslet jako měření, je zřejmé, že je nesmíme podřizovat nějaké libovolné představě o měření a míře.

Domníváme se tedy, že básnění je jakési zvláštní měření. Ba ještě více. Možná, že větu: básnění je *měření*, musíme vyslovit s jiným důrazem: *básnění* je měření. V básnění se vlastním způsobem děje to, čím veškeré měření ve své bytnosti jest. Proto je třeba si všimnout, co je základním aktem měření. Básnění je opatření míry, opatření v silném smyslu slova, takové, kterým člověk teprve přijímá míru pro samotnou rozlohu základů svého bytí. Člověk bytuje jakožto smrtelný. Nazývá se tak, protože může zemřít. Moci zemřít znamená: být mocen smrti jako smrti. Jen člověk umírá – a to ustavičně, pokud dlí na této zemi, pokud bydlí. Jeho bydlení však

Wohnen aber beruht im Dichterischen. Das Wesen des „Dichterischen“ erblickt Hölderlin in der Maß-Nahme, durch die sich die Vermessung des Menschenwesens vollzieht.

197 Doch wie wollen wir beweisen, daß Hölderlin das Wesen des Dichtens als Maß-Nahme denkt? Wir brauchen hier nichts zu beweisen. Alles Beweisen ist immer nur ein nachträgliches Unternehmen auf dem Grunde von Voraussetzungen. Je nachdem diese angesetzt werden, läßt sich alles beweisen. Doch beachten können wir nur wenig. So genügt es denn, wenn wir auf das eigene Wort des Dichters achten. In den folgenden Versen fragt nämlich Hölderlin allem zuvor und eigentlich nur nach dem Maß. Dies ist die Gottheit, womit der Mensch sich misset. Das Fragen beginnt mit Vers 29 in den Worten: „Ist unbekannt Gott?“ Offenbar nicht. Denn wäre er dies, wie könnte er als Unbekanntere je das Maß sein? Doch – und dies gilt es jetzt zu hören und festzuhalten – Gott ist als der, der Er ist, unbekannt für Hölderlin, und *als dieser Unbekannte* ist er gerade das Maß für den Dichter. Darum bestürzt ihn auch das erregende Fragen: wie kann, was seinem Wesen nach unbekannt bleibt, je zum Maß werden? Denn solches, womit der Mensch sich misset, muß sich doch mit-teilen, muß erscheinen. Erscheint es aber, dann ist es bekannt. Der Gott ist jedoch unbekannt und ist dennoch das Maß. Nicht nur dies, sondern der unbekannt bleibende Gott muß, indem er *sich* zeigt als der, der Er ist, als der unbekannt Bleibende erscheinen. Die *Offenbarkeit* Gottes, nicht erst Er selbst, ist geheimnisvoll. Darum fragt der Dichter sogleich die nächste Frage: „Ist er offenbar wie der Himmel?“ Hölderlin antwortet: „Dieses glaub' ich eher.“

Weshalb, so fragen jetzt wir, neigt die Vermutung des Dichters dahin? Die unmittelbar anschließenden Worte antworten. Sie lauten knapp: „Des Menschen Maaß ist's.“ Was ist das Maß für das menschliche Messen? Gott? Nein! Der Himmel? Nein! Die Offenbarkeit des Himmels? Nein! Das Maß besteht in der Weise, wie der unbekannt bleibende Gott *als* dieser durch den Himmel offenbar ist. Das Erscheinen des Gottes durch den Himmel besteht in einem Enthüllen, das jenes sehen läßt, was sich verbirgt, aber sehen läßt nicht dadurch, daß es das Verborgene aus seiner Verborgene herauszureißen sucht, sondern allein dadurch, daß es das Verborgene in seinem Sichverbergen hütet. So erscheint der unbekanntere Gott als der Unbekannte durch die Offenbarkeit des Himmels. Dieses Erscheinen ist das Maß, woran der Mensch sich misset.

198 Ein seltsames Maß, verwirrend, so scheint es, für das gewöhnliche Vorstellen der Sterblichen, unbequem für das billige Allesverstehen des täglichen Meinens, das sich gern als das Richtmaß für alles Denken und Besinnen behauptet.

záleží v onom básnickém. Bytnost „básnického“ spatřuje Hölderlin v opatrování míry, kterou se vyměřují základy lidského bytí.

Jak ale chceme dokázat, že Hölderlin myslí bytnost básnění jako opatrování míry? Zde není třeba nic dokazovat. Veškeré dokazování se podniká vždy až dodatečně na základě předpokladů. Dokázat se dá všechno, vyjdeme-li z vhodných předpokladů. Avšak uvážit lze jen nemnohé. Postačí tedy, budeme-li dbát vlastních básnickových slov. V dalších verších se totiž Hölderlin táže především a vlastně výhradně na míru. Je jí božství, kterým se člověk měří. Tázání začíná ve verši 29 slovy: „Zůstává neznám bůh?“ Zřejmě nezůstává neznám. Neboť kdyby tomu tak bylo, jak by mohl jako neznámý být kdy mírou? A přece – a to je nyní třeba slyšet a nepouštět ze zřetele – bůh jako ten, kým On jest, je Hölderlinovi neznám, a *jako tento neznámý* je právě básníkovi mírou. Proto je také básník všecek ohromen vzrušující otázkou: jak se může stát mírou něco, co je ve své bytnosti neznámé? Vždyť něco takového, čím se člověk měří, se přece musí sdílet, musí se zjevovat. A zjevuje-li se, pak je známé. Nicméně bůh je neznámý, a přesto je mírou. A nejen to: jestliže bůh, jako ten, kdo zůstává neznámý, zjevuje *sebe* takového, jakým je, pak se musí zjevovat právě jako neznámý. *Zřejmost* boha, ne až On sám, je tajuplná. Proto básník klade hned další otázku: „Je zřejmý jak nebe?“ Hölderlin odpovídá: „Tomu věřil bych spíše.“

Proč, tážeme se nyní *my*, se mínění básníka kloní spíše tímto směrem? Na to nám odpovídají slova bezprostředně navazující. Jsou stručná: „Toť člověka měrou.“ Co je měrou pro lidské měření? Bůh? Ne! Nebesa? Ne! Zřejmost nebes? Ne! Tato míra záleží ve způsobu, jakým bůh, jenž zůstává neznámý, je *jako* takový zřejmý prostřednictvím nebes. Zjevování boha prostřednictvím nebes záleží v odhalování, které dává vidět to, co se skrývá, ale nikoli tak, že by se pokoušelo vytrhovat skryté z jeho skrytosti, nýbrž výhradně tak, že skryté v jeho sebeskrývání podporuje. Tak se neznámý bůh zjevuje jako Neznámý skrze zřejmost nebes. Toto zjevování je míra, kterou se člověk měří.

Zvláštní míra, zdá se, jež mate obvyklé představování smrtelníků, nepohodlná lacinému všeznalectví každodenního mínění, které o sobě rádo tvrdí, že je měřítkem všeho myšlení a uvažování.

Ein seltsames Maß für das übliche und im besonderen auch für alles nur wissenschaftliche Vorstellen, in keinem Fall ein handgreiflicher Stecken und Stab; aber in Wahrheit einfacher zu handhaben als diese, wenn nur unsere Hände nicht greifen, sondern durch Gebärden geleitet sind, die dem Maß entsprechen, das hier zu nehmen ist. Dies geschieht in einem Nehmen, das nie das Maß an sich reißt, sondern es nimmt im gesammelten Vernehmen, das ein Hören bleibt.

Aber warum soll dieses, für uns Heutige so befremdliche Maß dem Menschen zugesprochen und durch die Maß-Nahme des Dichtens mitgeteilt sein? Weil nur dieses Maß das Wesen des Menschen er-mißt. Denn der Mensch wohnt, indem er das „auf der Erde“ und das „unter dem Himmel“ durchmißt. Dieses „auf“ und dieses „unter“ gehören zusammen. Ihr Ineinander ist die Durchmessung, die der Mensch jederzeit durchgeht, insofern er als Irdischer *ist*. In einem Bruchstück (Stutt. Ausgabe 2, 1 S. 334) sagt Hölderlin:

„Immer, Liebes! gehet  
die Erd und der Himmel hält.“

Weil der Mensch ist, insofern er die Dimension aussteht, muß sein Wesen jeweils vermessen werden. Dazu bedarf es eines Maßes, das in einem zumal die ganze Dimension betrifft. Dieses Maß erblicken, es als das Maß er-messen und es als das Maß nehmen, heißt für den Dichter: dichten. Das Dichten ist diese Maß-Nahme und zwar für das Wohnen des Menschen. Unmittelbar nach dem Wort „Des Menschen Maaß ist's“ folgen nämlich im Gedicht die Verse: „Voll Verdienst, doch dichterisch, wohnt der Mensch auf dieser Erde.“

199 Wissen wir jetzt, was für Hölderlin das „Dichterische“ ist? Ja und nein. Ja, insofern wir eine Weisung empfangen, in welcher Hinsicht das Dichten zu denken ist, nämlich als ein ausgezeichnetes Messen. Nein, insofern das Dichten als das Er-messen jenes seltsamen Maßes immer geheimnisvoller wird. So muß es wohl auch bleiben, wenn anders wir bereit sind, uns im Wesensbereich der Dichtung auf-zu-halten.

Indessen befremdet es doch, wenn Hölderlin das Dichten als ein Messen denkt. Und das mit Recht, solange wir nämlich das Messen nur in dem *uns* geläufigen Sinne vorstellen. Da wird mit Hilfe von Bekanntem, nämlich den Maßstäben und Maßzahlen, ein Unbekanntes abgeschritten, dadurch bekannt gemacht und so in eine jederzeit übersehbare Anzahl und Ordnung eingegrenzt. Dieses Messen kann sich je nach der Art der bestellten Apparaturen abwandeln. Doch wer verbürgt denn, daß diese gewohnte Art des Messens, nur weil sie die gewöhnliche ist, schon das Wesen des Messens trifft? Wenn wir vom Maß hören, denken wir

Zvláštní míra pro běžné a zvláště pro veškeré pouze vědecké představování, žádná příhodná tyč nebo pravítko; popravdě však míra, kterou lze mít po ruce a užívat jí daleko jednodušeji, pokud se ovšem naše ruce po ní nesápou, nýbrž nechávají se vést pokyny odpovídajícími této míře, jež se tu dává k převzetí. To se děje v přebírání, které na sebe nikdy míru nestrhává, nýbrž přejímá ji v soustředěném přijímání, jež nepřestává naslouchat.

Proč však má být člověku napovídána a v básnickém převzetí sdělována míra, jež je pro nás dnes tak zarážející? Poněvadž jen tato míra je s to změřit a vymezit bytování člověka. Neboť člověk bydlí tak, že prochází a proměřuje ono „na zemi“ a „pod nebem“. Toto „na“ a „pod“ patří dohromady. Jejich prolnutí je onen rozměr, jež člověk skrz naskrz prochází, pokud *jest* jakožto pozemšťan. V jednom zlomku (vyd. Stuttg. 2, 1, str. 334) Hölderlin praví:

„Pořád, má Milá! jde zem  
a nebesa nad námi stojí.“

Protože člověk *jest*, jen pokud vystává dimenzi, musí být jeho bytování vždy znovu poměřováno. K tomu je zapotřebí míry, jež postihuje celou dimenzi naráz. Spatřit tuto míru, jako míru ji pojmout a převzít, to pro básníka znamená: básnit. Básnění je toto opatřování míry pro bydlení člověka. Bezprostředně po slovech „Toť člověka měrou“ následují totiž v básni verše: „Pln zásluh, leč přece básnický bydlí člověk na této zemi.“

Víme již nyní, co je pro Hölderlina „básnické“? Ano i ne. Ano, nakolik jsme přijali pokyn, v jakém ohledu máme básnění myslit jako zvláštní, význačné měření. Ne, nakolik se básnění jako měření a vymezování touto zvláštní mírou stává stále tajuplnějším. Tak to ovšem také musí zůstat, jsme-li hotovi vydržet v bytostné oblasti básnění.

Přesto je zarážející, myslí-li Hölderlin básnění jako měření. A to právem, pokud si totiž měření představujeme pouze v tom smyslu, který je *nám* běžný. Tu se totiž pomocí něčeho známého, pomocí měřítka a měrných veličin, odkrokuje něco neznámého, učiní se tak známým a vtěsná se do mezí přehledného počtu a pořádku. Takové měření se může obměňovat podle druhu zvolených aparatur. Kdo však zaručí, že tento obvyklý způsob měření – jenom proto, že je obvyklý – postihuje již bytnost měření? Slyšíme-li o míře, máme

sogleich an die Zahl und stellen beides, Maß und Zahl, als etwas Quantitatives vor. Allein das Wesen des Maßes ist sowenig wie das Wesen der Zahl ein Quantum. Mit Zahlen können wir wohl rechnen, aber nicht mit dem Wesen der Zahl. Wenn Hölderlin das Dichten als ein Messen erblickt und es vor allem selber als die Maß-Nahme vollbringt, dann müssen wir, um das Dichten zu denken, immer wieder zuerst das Maß bedenken, das im Dichten genommen wird; wir müssen auf die Art dieses Nehmens achten, das nicht in einem Zugriff, überhaupt nicht in einem Greifen beruht, sondern in einem Kommen-lassen des Zu-Gemesenen. Was ist das Maß für das Dichten? Die Gottheit; also Gott? Wer ist der Gott? Vileicht ist diese Frage zu schwer für den Menschen und zu voreilig. Fragen wir darum zuvor, was von Gott zu sagen sei. Fragen wir erst nur: Was ist Gott?

200 Zum Glück und zur Hilfe sind uns Verse Hölderlins erhalten, die sachlich und zeitlich in den Umkreis des Gedichtes „In lieblicher Bläue blühet...“ gehören. Sie beginnen (Stuttg. Ausgabe 2, 1 s. 210):

*„Was ist Gott? unbekannt, dennoch  
Voll Eigenschaft ist das Angesicht  
Des Himmels von ihm. Die Blize nemlich  
Der Zorn sind eines Gottes. Jemehr ist eins  
Unsichtbar, schicket es sich in Fremdes...“*

Was dem Gott fremd bleibt, die Anblicke des Himmels, dies ist dem Menschen das Vertraute. Und was ist dies? Alles, was am Himmel und somit unter dem Himmel und somit auf der Erde glänzt und blüht, tönt und duftet, steigt und kommt, aber auch geht und fällt, aber auch klagt und schweigt, aber auch erbleicht und dunkelt. In dieses dem Menschen Vertraute, dem Gott aber Fremde, schicket sich der Unbekannte, um darin als der Unbekannte behütet zu bleiben. Der Dichter jedoch ruft alle Helle der Anblicke des Himmels und jeden Hall seiner Bahnen und Lüfte in das singende Wort und bringt darin das Gerufene zum Leuchten und Klingen. Allein der Dichter beschreibt nicht, wenn er Dichter ist, das bloße Erscheinen des Himmels und der Erde. Der Dichter ruft in den Anblicken des Himmels Jenes, was im Sichenthüllen gerade das Sichverbergende erscheinen läßt und zwar: *als* das Sichverbergende. Der Dichter ruft in den vertrauten Erscheinungen das Fremde als jenes, worein das Unsichtbare sich schicket, um das zu bleiben, was es ist: unbekannt.

Der Dichter dichtet nur dann, wenn er das Maß nimmt, indem er die Anblicke des Himmels so sagt, daß er sich seinen Erscheinungen als dem Fremden fügt, worein der unbekannt Gott sich „schicket“. Der uns geläufige Name für Anblick und Aussehen von etwas lautet „Bild“. Das

hned na mysli čísla, a obojí, míru i číslo, si představujeme jako něco kvantitativního. Ale bytnost míry, právě tak jako bytnost čísla, není kvantum. Čísla můžeme počítat, nikoli však bytností čísla. Jestliže Hölderlin vidí básnění jako měření a především jestliže je sám jako opatrování míry provádí, pak musíme, chceme-li myslet básnění, stále znovu uvažovat nejprve o míře, jež se v básnění přebírá; musíme dbát způsobu tohoto přebírání, které nezáleží v tom, že se po něčem napřahujeme, a už vůbec ne v tom, že se něčeho chápeme, nýbrž v tom, že necháváme to, co je nám vyměřeno, přicházet k nám. Co je pro básnění měrou? Božství; tedy bůh? Tato otázka je pro člověka snad až příliš těžká a ukvapená. Tažme se proto nejdříve, co lze o bohu říci. Tažme se zprvu pouze tolik: co je bůh?

Naštěstí a ku pomoci se nám zachovaly Hölderlinovy verše, které věcně i časově spadají do okruhu básně „V rozmilé modři kvete...“ 200 Začínají slovy (Stuttg. vyd. 2, 1, str. 210):

*„Co je bůh? neznámý, a přec  
Co vlastností jeho  
Je na tváři nebes. Blesky totiž  
Jsou hněv jakéhos boha. Čím  
Neviditelnější, tím spíše se dává v cizím...“*

Co je bohu cizí, podoby nebes, to je lidem důvěrně blízké. Co to ale je? Vše, co se na nebi, a tedy pod nebem, a tedy na zemi blyští a co kvete, co zní a voní, stoupá a přichází, ale také co odchází a klesá, naříká a mlčí, uvadá a tmí se. V tomto důvěrně člověku blízkém, leč bohu cizím, dává se tento neznámý, aby tu zůstal chráněn ve své neznámosti. Básník však svolává všechn jas nebeských podob a každý hlas jejich drah a vanů do zpěvného slova, a tomu, co svolal, dává zazářit a zaznít. Ale básník, je-li básníkem, nevěnuje se pouze popisování toho, jak se nebesa a země zjevují. V podobách nebes vyzývá to, co tím, že se odhaluje, nechává zjevovat to, co se skrývá, a to právě *jakožto* skrývající se. V důvěrně blízkých zjevích volá básník ono cizí jako to, v čem se neviditelné dává, aby zůstalo tím, čím je: neznámým.

Básník básní jenom tehdy, když přebírá míru a vyslovuje přitom nebeské podoby tak, že se podvoluje jejich zjevům jako onomu cizímu, v čem se „dává“ neznámý bůh. Podoby a vzezření něčeho nazýváme běžně „obrazem“. Bytností obrazu je, že nechává něco

Wesen des Bildes ist: etwas sehen zu lassen. Dagegen sind die Abbilder und Nachbilder bereits Abarten des eigentlichen Bildes, das als Anblick das Unsichtbare sehen läßt und es so in ein ihm Fremdes einbildet. Weil das Dichten jenes geheimnisvolle Maß nimmt, nämlich am Angesicht des Himmels, deshalb spricht es in „Bildern“. Darum sind die dichterischen Bilder Ein-Bildungen in einem ausgezeichneten Sinne: nicht bloße Phantasien und Illusionen, sondern Ein-Bildungen als erblickbare Einschlüsse des Fremden in den Anblick des Vertrauten. Das dichtende Sagen der Bilder versammelt Helle und Hall der Himmelserscheinungen in Eines mit dem Dunkel und dem Schweigen des Fremden. Durch solche Anblicke befremdet der Gott. In der Befremdung bekundet er seine unablässige Nähe. Darum kann Hölderlin im Gedicht nach den Versen „Voll Verdienst, doch dichterisch, wohnt der Mensch auf dieser Erde“ fortfahren:

*..... Doch reiner  
Ist nicht der Schatten der Nacht mit den Sternen,  
Wenn ich so sagen könnte, als  
Der Mensch, der heißet ein Bild der Gottheit.“*

..... der Schatten der Nacht“ – die Nacht selber ist der Schatten, jenes Dunkle, das nie bloße Finsternis werden kann, weil es als Schatten dem Licht zugetraut, von ihm geworfen bleibt. Das Maß, welches das Dichten nimmt, schickt sich als das Fremde, worein der Unsichtbare sein Wesen schont, in das Vertraute der Anblicke des Himmels. Darum ist das Maß von der Wesensart des Himmels. Aber der Himmel ist nicht eitel Licht. Der Glanz seiner Höhe ist in sich das Dunkle seiner alles bergenden Weite. Das Blau der lieblichen Bläue des Himmels ist die Farbe der Tiefe. Der Glanz des Himmels ist Aufgang und Untergang der Dämmerung, die alles Verkündbare birgt. Dieser Himmel ist das Maß. Darum muß der Dichter fragen:

*„Giebt es auf Erden ein Maaß?“*

Und er muß antworten: „Es giebt keines“. Warum? Weil das, was wir nennen, wenn wir sagen „auf der Erde“, nur besteht, insofern der Mensch die Erde be-wohnt und im Wohnen die Erde als Erde sein läßt.

Das Wohnen aber geschieht nur, wenn das Dichten sich ereignet und west und zwar in der Weise, deren Wesen wir jetzt ahnen, nämlich als die Maß-Nahme für alles Messen. Sie ist selber das eigentliche Vermessen, kein bloßes Abmessen mit fertigen Maßstäben zur Verfertigung von

spatřit. Zobrazení a zpodobení jsou naproti tomu až druhotné obměny obrazu ve vlastním smyslu, který jakožto podoba nechává spatřit neviditelné a „obráží“ je tak do toho, co je mu cizí. Protože básnění přebírá onu tajuplnou míru, a to na tváři nebes, proto mluví v „obrazech“. Proto jsou básnické obrazy dílem „obrazotvornosti“ ve zvláštním, význačném smyslu: nejsou to pouhé fantazie a iluze, nýbrž obrazy jako viditelná proniknutí toho, co je cizí, do podoby důvěrně nám blízkého. Básnická řeč obrazů shrnuje jas a hlas nebeských zjevů v jedno s temnotou a mlčením cizího. Těmito podobami nás uvádí v úžas bůh. V tom, že nás takto udivuje, zvěstuje svou ustavičnou blízkost. Proto může Hölderlin po verších „Pln zásluh, leč přece básnický bydlí člověk na této zemi“ pokračovat v básni takto:

*..... Však čistší  
Stín noci se všemi hvězdami není,  
Odvážím-li se to říci, než  
Člověk, jenž obrazem božství je zván.“*

..... Stín noci“ – noc sama je stín, ona tma, která se nikdy nemůže stát prázdnou temnotou, poněvadž je jako stín důvěrně spojena se světlem, je světlem vržena. Míra, kterou básnění přebírá, dává se v důvěrně nám známých podobách nebes jako v onom cizím, kde Neviditelný chrání své bytování. Proto je míra čímsi bytostně nebeským. Nebe však není jen samé světlo. Lesk jeho výšin je sám v sobě šerem jeho všeobsáhlých, bezpečně skrývajících dálav. Blankyt milostné modří nebes je barvou hloubky. Jas nebe je vzcházení a zapadání soumraku, který ukrývá vše zvěstovatelné. Toto nebe je mírou. Proto se básník musí tázat:

*„Je na zemi nějaká míra?“*

A musí odpovědět: „Není žádná.“ Proč? Poněvadž to, co jmenujeme, říkáme-li „na zemi“, trvá jen potud, pokud člověk zemi obývá a v bydlení nechává zemi být zemi.

Bydlet však můžeme jen tenkrát, když se daří básnění, jen když básnění bytuje – a to způsobem, jehož bytnost nyní tušíme –, když totiž bytuje tak, že opatřuje míru pro všechno měření. Samo toto opatřování je měření ve vlastním smyslu, ne jen nějaké odměřování hotovými měřítky za účelem zhotovování plánů. Básnění proto také

Plänen. Das Dichten ist darum auch kein Bauen im Sinne des Errichtens und Einrichtens von Bauten. Aber das Dichten ist als das eigentliche Ermessen der Dimension des Wohnens das anfängliche Bauen. Das Dichten läßt das Wohnen des Menschen allererst in sein Wesen ein. Das Dichten ist das ursprüngliche Wohnenlassen.

Der Satz: Der Mensch wohnt, insofern er baut, hat jetzt seinen eigentlichen Sinn erhalten. Der Mensch wohnt nicht, insofern er seinen Aufenthalt auf der Erde unter dem Himmel nur einrichtet, indem er als Bauer das Wachstum pflegt und zugleich Bauten errichtet. Dieses Bauen vermag der Mensch nur, wenn er schon baut im Sinne der dichtenden Maß-Nahme. Das eigentliche Bauen geschieht, insofern Dichter sind, solche, die das Maß nehmen für die Architektur, für das Baugesfüge des Wohnens.

Hölderlin schreibt am 12. März 1804 aus Nürtingen an seinen Freund Leo v. Seckendorf: „Die Fabel, poetische Ansicht der Geschichte und Architektur des Himmels beschäftigt mich gegenwärtig vorzüglich, besonders das Nationelle, sofern es von dem Griechischen verschieden ist.“ (Hellingrath V<sup>2</sup>, S. 333)

„... *dichterisch, wohnt der Mensch...*“

Das Dichten erbaut das Wesen des Wohnens. Dichten und Wohnen schließen sich nicht nur nicht aus. Dichten und Wohnen gehören vielmehr, wechselweise einander fordernd, zusammen. „Dichterisch wohnt der Mensch.“ Wohnen *wir* dichterisch? Vermutlich wohnen wir durchaus undichterisch. Wird, wenn es so steht, das Wort des Dichters dadurch Lügen gestraft und unwahr? Nein. Die Wahrheit seines Wortes wird auf die unheimlichste Weise bestätigt. Denn undichterisch kann ein Wohnen nur sein, weil das Wohnen im Wesen dichterisch ist. Damit ein Mensch blind sein kann, muß er seinem Wesen nach ein Sehender bleiben. Ein Stück Holz kann niemals erblinden. Wenn aber der Mensch blind wird, dann ist immer noch die Frage, ob die Blindheit aus einem Mangel und Verlust kommt oder ob sie in einem Überfluß und Übermaß beruht. Hölderlin sagt im selben Gedicht, das dem Maß für alles Messen nachsinnt (Vers 75/76): „Der König Oedipus hat ein Auge zu viel vielleicht.“ So könnte es sein, daß unser undichterisches Wohnen, sein Unvermögen, das Maß zu nehmen, aus einem seltsamen Übermaß eines rasenden Messens und Rechnens käme.

Daß wir und inwiefern wir undichterisch wohnen, können wir in jedem Falle nur erfahren, wenn wir das Dichterische wissen. Ob uns und wann uns eine Wende des undichterischen Wohnens trifft, dürfen wir nur erwarten, wenn wir das Dichterische in der Acht behalten. Wie unser

neni budováním ve smyslu stavění a zařizování budov, nýbrž jakožto vlastní vyměřování dimenze bydlení je básnění počátkem všeho budování. Teprve básnění přede všim ostatním nechává vstoupit lidské bydlení do jeho bytování. Básnění je to, co v původním smyslu nechává člověka bydlet.

Věta „Člověk bydlí, nakolik buduje“ dostala nyní svůj vlastní smysl. Člověk nebydlí, pokud se na zemi pod nebesy jen zařizuje, pečuje jako rolník o to, co roste, a staví při tom budovy. Takového budování je člověk schopen jen tehdy, když už buduje ve smyslu básnického opatrování míry. K budování ve vlastním smyslu dochází jen tehdy, jsou-li tu básníci, jsou-li tu ti, kdo opatrují míru pro architekturu, pro stavebnou strukturu bydlení.

12. března 1804 píše Hölderlin z Nürtingen svému příteli Leo von Seckendorfovi: „Fabulí, poetickou podobou dějin a architekturu nebes se v přítomnosti obírám především, obzvláště pak oním národním, nakolik je odlišné od řeckého.“ (Hellingrath V<sup>2</sup>, str. 333)

„... *básnický bydlí člověk...*“

Básnění buduje bytnost bydlení. Básnění a bydlení se nejen nevyklučují; básnění a bydlení, vzájemně se vyžadující, patří naopak dohromady. „Básnický bydlí člověk.“ Bydlíme *my* básnický? Nejspíše bydlíme naveskrz nebásnický. Je-li tomu tak, je tím slovo básníka usvědčeno ze lži a nepravdy? Ne. Pravda jeho slova se potvrzuje tím nejděsivějším způsobem. Neboť nebásnické může být bydlení jen proto, poněvadž bydlení je ve své bytnosti básnické. Aby člověk mohl oslepnout, musí ve své bytnosti zůstat vidoucí. Kus dřeva nemůže nikdy oslepnout. Oslepne-li však člověk, pak je vždy ještě otázka, zda slepota pochází z nedostatku a ztráty, nebo zda netkví v nadbytku a přemíře. V těžké básni, v níž se zamýšlí nad mírou všeho měření, Hölderlin praví (verše 75-76): „Král Oedipus možná má o jedno oko víc.“ Mohlo by to tedy být tak, že naše nebásnické bydlení, jeho neschopnost opatřit si míru, pochází ze zvláštní přemíry zbesilého měření a počítání.

Že a do jaké míry bydlíme nebásnický, můžeme v každém případě zakusit jen tehdy, víme-li o onom básnickém. Zda a kdy nastane převrat v nebásnickém bydlení, smíme očekávat jen tehdy, budeme-li básnického dbát. Jak a v jaké míře se naše konání a dopouštění

Tun und Lassen und inwieweit es einen Anteil an dieser Wende haben kann, bewähren nur wir selbst, wenn wir das Dichterische ernst nehmen.

Das Dichten ist das Grundvermögen des menschlichen Wohnens. Aber der Mensch vermag das Dichten jeweils nur nach dem Maße, wie sein Wesen dem vereignet ist, was selber den Menschen mag und darum sein Wesen braucht. Je nach dem Maß dieser Vereignung ist das Dichten eigentlich oder uneigentlich.

Darum ereignet sich das eigentliche Dichten auch nicht zu jeder Zeit. Wann und wie lange ist das eigentliche Dichten? Hölderlin sagt es in den bereits gelesenen Versen (26/29). Ihre Erläuterung wurde bis jetzt absichtlich zurückgestellt. Die Verse lauten:

„...So lange die Freundlichkeit noch  
Am Herzen, die Reine, dauert, misset  
Nicht unglücklich der Mensch sich  
Mit der Gottheit...“

204 „Die Freundlichkeit“ – was ist dies? Ein harmloses Wort, aber von Hölderlin mit dem großgeschriebenen Beiwort „die Reine“ genannt. „Die Freundlichkeit“ – dieses Wort ist, wenn wir es wörtlich nehmen, Hölderlins herrliche Übersetzung für das griechische Wort χάρις. Von der χάρις sagt Sophokles im „Aias“ (v. 522):

χάρις χάριον γάρ ἐστιν ἢ τίκτουσ' αἰεί.  
„Huld denn ist's, die Huld hervor-ruft immer.“

„Solange die Freundlichkeit noch am Herzen, die Reine, dauert...“ Hölderlin sagt in einer von ihm gern gebrauchten Wendung: „am Herzen“, nicht: im Herzen; „am Herzen“, das heißt angekommen beim wohnenden Wesen des Menschen, angekommen als Anspruch des Maßes an das Herz so, daß dieses sich an das Maß kehrt.

So lange diese Ankunft der Huld dauert, so lange glückt es, daß der Mensch sich misset mit der Gottheit. Ereignet sich dieses Messen, dann dichtet der Mensch aus dem Wesen des Dichterischen. Ereignet sich das Dichterische, dann wohnt der Mensch menschlich auf dieser Erde, dann ist, wie Hölderlin in seinem letzten Gedicht sagt, „das Leben der Menschen“ ein „wohnend Leben“. (Stuttg. Ausg. 2, S. 312)

müße na tomto převratu podílet, osvědčíme pouze my sami, vezme-li básnické vážně.

Básnění je základ lidského bydlení. Člověk je však schopen básnit vždy jen tou měrou, jak svoje bytování odevzdává a přivlastňuje tomu, co samo o člověka stojí, a co tedy jeho bytování potřebuje a co je nárokuje. Podle míry tohoto odevzdání je básnění básněním ve vlastním, nebo nevlastním smyslu.

Básnění ve vlastním smyslu se tudíž nedaří v každé době. Kdy a jak dlouho je básnění básněním ve vlastním smyslu? Hölderlin to říká ve verších, které jsme již četli (26-29). Jejich objasnění jsme až dosud záměrně odkládali. Verše zní:

„... Dokud laskavost ještě  
Na srdci, Čistá, dlí, měří  
Ne nešťastně člověk  
Se božstvím...“

204 „Laskavost“ – co to je? Nevinné slovo, jež ale u Hölderlina provází přivlastek „Čistá“, psaný s velkým písmenem. „Freundlichkeit“, laskavost – toto slovo, vezmeme-li je doslovně, je skvostným Hölderlinovým překladem řeckého slova χάρις. O χάρις říká Sofoklés v dramatu Aias (verš 522):

χάρις χάριον γάρ ἐστιν ἢ τίκτουσ' αἰεί.  
„To přízeň totiž je, co zase přízeň plodí.“

„Dokud laskavost ještě na srdci, Čistá, dlí...“ Obratem, kterého rád užíval, říká Hölderlin: „na srdci“, nikoli „v srdci“; „na srdci“ znamená to, co se dostavilo k bydlící bytnosti člověka, co se dostavilo jako nárok míry na srdce tak, že se srdce obrací k míře.

Pokud trvá tato navštívenost přízni, daří se člověku měřit se božstvím. Dochází-li k uvlastňování tohoto měření, pak člověk básní z bytnosti básnění. Uvlastňuje-li se básnění, pak bydlí člověk na této zemi lidsky, pak je – jak říká Hölderlin ve své poslední básni – „život lidí“ „životem bydlícím“ (stuttgartské vyd. 2, 1, str. 312):

## Die Aussicht

Wenn in die Ferne der Menschen wohnend Leben,  
Wo in die Ferne sich erglänzt die Zeit der Reben,  
Ist auch dabei des Sommers leer Gefilde,  
Der Wald erscheint mit seinem dunklen Bilde.  
Daß die Natur ergänzt das Bild der Zeiten,  
Daß sie verweilt, sie schnell vorübergleiten,  
Ist aus Vollkommenheit, des Himmels Höhe glänzet  
Denn Menschen dann, wie Bäume Bluth' umkränzet.

## Výhled

Když do dáli jde život lidí bydlící,  
Kde do dáli čas révy září vinicí,  
Jsou přitom také prázdné letní pláně  
A les svůj obraz temný staví za ně.  
Že v přírodě svůj obraz časy mají,  
Že ona prodlévá a ony uplyývají,  
V tom dokonalost je; a báně nebes skví se  
Pak nad lidmi, jak strom když květem ověncí se.\*

\* Báseň přeložil M. Petříček starší.